

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍՔ ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԻՆ

Որովհետեւ ոչ մի երկիր հնում այնքան նշանաւոր դեր չի խաղացել որքան Յունաստանը, ուստի աւելորդ չենք համարում նախ քան մեր ճանապարհորդական նկարագրութեան անցնելը, յառաջաբանի փոխարէն մի քանի խօսք ասել մեր ընթերցողներին յունաց պատմութեան ծագման մասին, մանաւանդ երբ մեր այցելած աւերակներն էլ մասնաւորապէս կապ ունին այդ պատմութեան հետ:

Ինչպէս բոլոր ազգերի, այնպէս և յունաց հնադարեան պատմութիւնը ներկայացնում է մի դաշտանկար, (панorama) որի մօտի բարձրութիւնից նայողի աչքին անտեսանելի են դառնում դաշտանկարի մանր իրերը, չկորցնելով իհարկէ ընդհանուր պատկերը, որոշակի ասել թէ այս ինչ ժամանակից է սկսւում յունաց պատմութիւնը կարելի չէ. այդ մասին լռում են նոյն իսկ յոյն հնադարեան պատմագիրները, իրենց ազգի ծագումը դիւցազուններից սերուած համարելով. ով գիտէ գուցէ հնադարեան այդ մատենագիրների նպատակից դուրս է եղել իրենց ժողովրդի ճշգրիտ պատմութիւնը աւանդելը և այդ պատճառաւորների հետ դիւցազունների մասնակցութիւնը միայն այն նպատակով է եղած, որ իրենց գրուածքները ընթերցողներին աւելի հետաքրքիր դառնան. մոռանալ պէտք չէ սակայն, որ յոյնը թէև չունի իւր ծագման ճշգրիտ պատմութիւնը, բայց ձիգ դարեր հողի տակ ծածկած պահելով իւր անցեալ փառքի աւերակ յիշատակները, դրամները, արձանագրութիւնները, արձանները և առհասարակ հնութեան այս տեսակի մնացորդները, այսօր ամբողջ լուսաւորեալ աշխարհի առաջ ոչ միայն պարծանքով կարող է խօսել, այլ և իւր աշխարհը, իւր նախնեաց մշուշով ծածկուած կեանքը, պատմութիւնը պարզել, լուսաբանելը հնարաւոր է դարձրել: Ի վաղուց անտի յոյնը հասկացել է, որ հնութեան այդ մնացորդները բոլորն էլ արժէքաւոր են,

որովհետև նորա ըստ մեծի մասին կապ ունին ինչպէս ընդհանուր քաղաքակրթութեան, այնպէս և ազգային պատմութեան, ժողովրդի կացութեան, հաւատքի հետ. հին դրամների միջոցով օր. կարելի է մօտաւոր գաղափար կազմել ժողովրդի տնտեսական կեանքի մասին. երբեմն էլ այդ դրամների վրայի կրօնական նկարները կարող են ծառայութիւն մատուցանել կրօնի ուսումնասիրութեան համար: Արձանագրութիւններն ու արձաններն*) էլ յունաց մշուշապատ պատմութիւնը պարզաբանելու խնդրում թէև գլխաւոր աղբիւր չեն կարող ծառայել, բայց փոքր ծառայութիւն չեն անի երբ պարզաբանեն ժողովրդի հաւատալիքը, սովորութիւնները, հին յունաց տնտեսական յառաջագիմութիւնը և ընդհանրապէս հնարաւորութիւն տան գաղափար կազմելու յունաց ներքին կեանքի և յոյն մտքի ստեղծագործող արուեստի մասին:

Ահա հէնց այդ յիշատակներն են, որ միջոց են տալիս գիտնականներին կարծելու, որ յունաց հնադարեան պատմութիւնը ծածկող մշուշը ցրուել է սկսում, երբ հանդէս են գալիս տառերը, գրականութիւնը և դրա հետ էլ դուրս են գալիս այդ մշուշից մարդիկ:

Հաւանական է համարւում, որ սոցա տառերի գիտք եղած լինի IX-րդ կամ VIII-րդ դարում Բ. Ա. VII-րդ դարուց յիշատակներ կան մնացած. ամէնահին արձանագրութիւնը համարւում է VII-րդ դարունը փարպրուած մի ամանի վրայ, որը պահւում է Աթէնքում. իսկ VI-րդ դարուց արձանագրութիւններ չատ կան արդէն:

Աթէնքում արքոնտների (իշխան) անունները յիշատակւում են մօտաւորապէս VII-րդ դարու սկզբում (682 թ.)**. այդ նոյն դարում սկսում են գրել վճիռներ, օրէնքներ. հաւանական է համարւում, որ այս դարուց

*) Որոնցով մի ժամանակ հաջուտ է եղել Յունաստանը. իսկ այսօր միայն պատճէններն են պահւում. իսկականները գտնւում են Իտալ. Գերմ. Ֆրս. Անգ. Կ. Պօլսում և այլ տեղեր:

**) Gelzer.

մնացած լինին ինչպէս ընդհանրապէս արձանագրութիւններ, այնպէս և գերեզմանաքարերի վրայ ննջեցեալների անուններ գրելու սովորութիւնը, ոչ մի տեղ դրաւոր աղբիւրներ չկան դոցա մշտնջող ծածկուած պատմութիւնը պարզող. հաւանականօրէն այդ ժամանակ դրով օգտուողների թիւը շատ քիչ էր. չկար ընթերցող հասարակութիւն, միայն անհատներն էին օգտուում... Ըայց որովհետեւ քանաստեղծութիւնը մինչև վերջն էլ չապրեց դիւցազունների աշխարհում և քանի մնաց այնքան աւելի մօտեցաւ կեանքի առօրեայ երևոյթներին — օրինակ. Սողոմը պատմեց իւր օրէնսդրութեան մասին, Տերտուղիանոսը մեսսնական պատերազմների, Հերոդոտը Պարսկական պատերազմների, (480-479) Թուկիտիտեսը պելեպոնեսեան ճակատամարտի մասին որպէս ականատես, (429) Քսենոֆոնը իւր պատմութիւնը հասցրեց մինչև 362 թուականները և այլն — ահա այդ պատճառով էլ Յունաստանի հնութիւնները, պատմութիւնը ծածկող մշտնջող աստիճանաբար ցրուել է սկսում և պատմական երևոյթներն ու դէմքերը կամաց կամաց երևում են այդ առասպելախառն պատմութեան միջից։

Եթէ հարցնեն թէ ինչ պէտք է մեզ յունաց աշխարհի պատմութեան ուսումնասիրութիւնը և այլն — կասեմ որ այդ անհրաժեշտ է նոյն իսկ, որովհետեւ յոյնի անցեալ պատմութիւնը յաւիտենականապէս հետաքրքիր է բոլոր աղբութիւնների, մարդկային ցեղի պատմութեան համար, որովհետեւ այն, ինչի համար մենք ու մեր ժամանակի մարդիկ աշխատում ենք և չենք կարողանում լիուրի ձեռք բերել, այն է կռուում ենք արդարութեան, ճշմարտութեան, ազատութեան, հաւասարութեան, եղբայրութեան... համար և այլն, այս ամէնի համար շատ վաղուց կռուել է յոյնը և ցոյց տուել արար աշխարհին ոչ թէ կեղծ, այլ ճշմարիտ դարգացման այն ճանապարհը, դէպի ուր մարդկային ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնը պիտի գնայ. Վերջապէս այդ պատմութիւնը ուսումնասիրել պէտք է, որովհետեւ մեր այժմեան ժամանակի քաղաքակրթութիւնն էլ ենթադրուում է որ հիմնուած է յունական քաղաքակր-

թուլթեան վրայ, մենք ամէնքս էլ, բոլոր պետութիւններն էլ իրենց գիտութեամբ, արուեստներով, իդէալներով, քաղաքական և մտաւոր ազատութեամբ պարտական ենք Յունաստանին: Յունաց պատմութիւնը մասնաւորապէս հետաքրքիր է և մեզ Հայերիս համար, որովհետեւ մեր խաւար միտքը պարզով առաջին լոյսը այնտեղից ճառագայթեց...

Թողնելով յոյն կեանքի և նրա յիշատակների հետ կապուած մանրամասն պատմութիւնը մասնագէտ պատմաբաններին, ես միայն իմ այցելած տեղերի ու տեսած հնութեանց վայրերի նկարագրութիւնը կը տամ, այդ ժողովրդի և երկրի մասին մի քանի խօսք ասելուց յետոյ*):

Ի սկզբանէ անտի սրտեղ էր ընտրել իւր համար ապրելու տեղ այդ հնդիկ-գերմանական ցեղը, յայտնի չէ, բայց դոցա (յոյներին, պարսիկներին, գերմ. կելտերին և այլն), զանազանակերպ լեզուների համեմատութիւնից երևում է, որ նոքա խաշնարած կամ թափառական ժողովուրդ են եղել. իսկ այս տեսակի կեանքը շատ բնական է, որ չէր կարող իւր լեռներով-անտառներով սահմանափակուած մնալ. ինչպէս մարդկանց այնպէս և անասնոյ բնական աճեցողութիւնը խաշնարածութեամբ զբաղող ժողովրդին ստիպել է դուրս դալ և ցրուել աջ ու ձախ աւելի ընդարձակ տարածութիւններ բռնելու. այս բնական ճանապարհովն ահա հնդիկ գերմանական ժողովուրդը առանձին խմբակներով ցրուելով զանազան կողմեր, կամայ ակամայ պիտի ընդհատէր իւր ներքին կապը միւսներից լեզուի և սովորութիւնների մէջ ահագին փոփոխութիւններ ունենալով հանդերձ. հետեանքն այն եղաւ, որ իւր ժամանակին մի ամ-

*) Յունաց պատմութեան ու կեանքին մօտիկ և մանրամասն ծանօթանալու ցանկութիւն ունեցողները կարող են օգտուել ի միջի այլոց հետեւեալ աղբիւրներից՝ Фюстель и Кулавиж—древней общины, изслѣдованія о культѣ, правѣ и учреж. Греціи. Э. Курциус; Греческая исторія; Герцберг ист. Греціи. Пельман крот, очерк. Греч. ист; Белох—исторія Греціи; Гиро—частная и общ. греков. с. франц. опис. части с. греков. их. быта. нравов. обая. Гуревич—ист. Греціи.

բողջութիւն կազմող ժողովուրդը բաժան բաժան եղաւ և կազմեց առանձին ցեղեր ու ազգութիւններ, որովհետեւ ազգային ինքնուրոյնութիւնը ըստ մեծի մասին ապահովուում է լեզուով*), յոյն ազգի գոյութիւնն էլ ճանաչուեց այն օրից, երբ նրա լեզուն վերջնականապէս զատուեցաւ հնդկիկ-գերմանական լեզուից. հէնց այդ օրուանից էլ սկսած յունաց պատմութիւնը իւր յիշատակներով հանդերձ պարտական է իւր լեզուին:

Այն երկիրը ուր յոյներն առաջին անգամ տեղաւորուեցան և բաժանուեցին ու մշակեցին իրենց ազգային ամբողջութիւնը կամ ինքնուրոյնութիւնը պահպանող օրէնքը, կարգերը և այլն, Թեսալիա կոչուած հովիտն է համարուում. որտեղից նոքա ժամանակի ընթացքում ցրուելով դէպի հարաւ, բռնել են Եգեան և Հոնիական ծովերի միջավայրը, մի երկիր որ համարեա թէ ամբողջապէս ծածկուած է բարձրաբերձ լեռներով, որոնք և յունաց դիցաբանութեան պատմութեան մէջ դարձել են չաստուածների բնակարան. (Օլիմպիոս, Պառնաս, Պինտոս և այլն). այս երկիրը զարգարող լեռները յաճախ միանում են միմիանց հետ ձորերով և նեղ հովիտներով. երկրագործութեան համար միանգամայն անպէտք երկիր լինելով, տեղացիք ըստ մեծի մասին ստիպուած են հացը գրսից բերել: Լեռներով և ծովերով հարուստ այս երկիրը իւր բնութեան գեղեցկութեամբ գուցէ նմանը չունի. ըստ մեծի մասին բուսականութիւնից զուրկ լեռները, ներքեւում երեւցող կապոյտ ծովը, հարաւային արեգակի փայլն ի մի խառնուելով մի այլ տեսակ հրաշալիք են ներկայացնում: Ամէնայն հաւանականութեամբ յոյներն իրենց այս հայրենիքում շատ երկար ժամանակ մնացին կիսակիրթ և վայրենի դրութեան մէջ. բայց ժամանակի ընթացքում աճելով ու բազմանալով սկսեցին միմեանց մօտիկ բնակութիւններ հաստատել, ընկերական կեանքի

*) Ազգայնութեան մասին ճշգրիտ գաղափար տալիս է Հերոդոտը:

վարժուել, հողային իրաւունքներ ձեռք բերել, սեպհականութեան իրաւունք սահմանել, ընտանիք, ցեղ և ազաւամբողջ գիւղեր ու մանր իշխանութիւններ կազմակերպել, պահպանելով իրենց մէջ մի ընդհանուր ներքին կապ, իսկ մօտաւորապէս Ծ-րդ դարում այս ցրուած իշխանութիւններն էլ մի վերջնական կազմակերպութիւն են ստանում։ Մտաւոր կարողութեամբ ի բնէ օժտուած այս ժողովուրդը հաւանականօրէն Ծ-րդ դարուց յետոյ կրկնապատկում է իւր մտաւոր յառաջագիմութիւնը, որի արդիւնքներին երկրպագելու է դնում այսօր իսկ ամբողջ գիտնական աշխարհը միանգամայն հիանալով յոյն մտքի ստեղծագործութեամբ։

Յաւելով պէտք է ասել սակայն, որ յոյն ընաւորութեան մէջ շատ վաղ ժամանակներից մնացել է մի վատ յատկութիւն, այդ նրա խաբեքայութիւնն է, առանց չափազանցութեան այս պակասութեան մէջ յոյները շատ հեռու են գնացել նոյն իսկ պարսիկներից, արդէն դոցադիցաբանութեան մէջ գովասանքով է խօսւում Հերմէսի անիրաւացի և աւաղակային յաղթութեանց մասին, նոյն իսկ բազմափորձ Ոդիսեւսը դարձեալ չի կարող ռզնւութեան տիպար համարուել, Հեսիոդօսը պատմում է ժամանակի յայտնի դատաւորների կաշառակերութեան մասին, Սոլոնը՝ Աթէնքի պետական մարդկանց անաղնւութեան մասին և այլն, գոթախտաբար այդ ախտը յոյնի մէջ շարունակուել է նոյն իսկ երբ սկսել է իւր քաղաքակրթութեան գագաթնակէտին հասնել, այս շրջանում էլ դատաւորներից մեծագոյն մասը մեղադրւում էին գողութեան, կաշառակերութեան, խաբեքայութեան մէջ։ Բայց մի բան, որ ցայսօր էլ յոյնի մէջ մնացել է և որ ըստ ամենայնի օրինակելի է, այդ այն է, որ յոյները չնայելով լեռնեւրով բաժանուած են եղել միմեանցից և ունեցել են իրարից անկախ ու բաժան բաժան մանր իշխանութիւններ, թագաւորութիւններ, տարբեր բարբառներ, սակայն նոքա շատ հին ժամանակներից իրենց հնադարեան պատմութեան մէջ իսկ իրենց ազգային միութեան տեսակէ-

տից օրինակ են հանդիսացել շրջապատող ազգերին։ Հերոդոտը ամէնայն իրաւամբ կարող է բարձրաձայն կոչել թէ յոյների պէս միաբան ազգ չկայ աշխարհիս երեսին։ նրանց զոհարանները, տաճարները, բնաւորութիւնները միատեսակ են...։ Յոյները ունեցել են և քաղաքական տարաձայնութիւններ, բայց երբէք չեն մոռացել իրենց ազգային միութեան անհրաժեշտութիւնը. և ահա այսօր շնորհիւ այդ արժանիքի, թէև արտաքին թշնամիները յոյնի համար շատ բան չեն թողել անցեալից, յոյնը սակայն դեռ չի կորցրել և չի կորցնի իւր ազգային ինքնուրոյն կեանքը, եթէ միայն սիրէ իւր հայրենիքը ճշմարիտ սիրով և հաւատարիմ մնայ նրան։

Ուսանողական նախապահորդութիւն Կ. Պօլսի,
Զմիւռնեայի վրայով դէպի Յունաստան.

Մոսկուայի կայսերական համալսարանի պատմական լեզուագիտական ընկերութիւնը, իշխան Տրուբեցկոյի նախագահութեամբ, 1903 թ. ամառն ուսանողների մասնակցութեամբ ձեռնարկեց մի ճանապարհորդութիւն Պօլսի և Զմիւռնեայի վրայով դէպի Յունաստան, որը պիտի ունենար ոչ միայն ընդհանուր կրթական, այլ և գիտական բնաւորութիւն. յուլիսի 29-ին ճանապարհորդ ուսանողների խումբը, որոնց թիւն Օգեստայում մօտ 140-ի հասաւ, պրոֆեսորների և մի քանի բժիշկների ուղեկցութեամբ հրաժեշտ պիտի տար Մոսկուային, որոնց թւումն էր և տողերիս գրողը։ Ուսանողների խումբը բաղկացած էր բժիշկներից, պատմաբաններից, բնագէտներից, իրաւաբաններից, լեզուագէտներից աւելի կամ պակաս առաւելութեամբ. թէև այսքան տարբեր, բայց ամէնքի նպատակը մի լինելով՝ ուսանողների ամբողջ խումբն այստեղ ներկայացնում էր որպէս մի ընդհանուր միութիւն. և կարելի է պարծենալով ասել, որ այս երիտասարդ սերունդը իրեն արժանի պատուով մինչև վերջն էլ պահպանեց այդ ամբողջ

Զուլթիւնը, ընդհանուր ոգեւորութիւնն ու համերաշխաւութիւնը: Սովորականից դուրս այդ օրը Կուրսկի կայարանում մի առանձին կենդանութիւն էր տիրում. բացի ուսանողներից կամ ճանապարհորդներից խմբուել էր այստեղ ահագին բաղմութիւն, բարեկամներ, ընկերներ, մայր, քոյր և այլն, ամէնքն էլ իրենց ծանօթներին կամ դաւակներին բարի երթ մաղթելու, չորս մագոն յատկացրած էր բացառապէս էքսկուրսիոններին, մէկը երկրորդ կարգի, պրոֆեսորների և հիւանդների համար, իսկ միւս երեքը՝ երրորդ կարգի, ուսանողների համար: Դեռ Մոսկուայից չէր հեռացել մեր շոգեկառքը, որ ուսանողներն իսկոյն խմբերի բաժանուեցան. (ամէն մի խումբը մօտ 10-12 հոգուց բաղկացած), իւրաքանչիւր խումբ իւր համար մի խմբապետ (староста) ընտրեց, որի պարտականութիւնն ու իրաւունքն էր պաշար մատակարարել իւր խմբին. պէտք եղած դէպքում միայն այս խմբապետները պիտի ներկայ լինէին այսպէս կոչուած տնտեսական խորհրդի նիստերին և վճռէին ու կարգադրէին ընդհանուրին վերաբերեալ այս կամ այն խնդիրը. նոյն իսկ պրոֆեսորների խորհրդակցութեամբ ծրագիրներ պիտի մշակէին մեր անելիք ճանապարհորդութիւնների համար. որովհետեւ ուսանողների բաղմութիւնը դժուարութիւն կարող էր պատճառել խմբովին մի բան դիտելու, Օդեսայում յարմար դատուեցաւ երեք մասի բաժանել ամբողջ խումբը առանձին առանձին պրոֆեսորների առաջնորդութեամբ. ուսուցչապետ Մայլերբրգը պիտի բացադրէր հնութիւնների կամ արձանների գեղարուեստական մասը, իսկ Լեպպերն ու Նիկիտսկին՝ պատմական հնագիտական նշանակութիւնը պիտի պարզէին: Շնորհիւ այս տեսակի նախապատրաստական միջոցների կարելի է ասել, որ ճանապարհորդութեան ընթացքում ժամանակը ըստ ամենայնի նպատակայարմար դործադրուեցաւ. բացի վերոյիշեալ ուսուցչապետներից մասնակցում էին էքսկուրսիային նախագահ Տրուբեցկոյ, Լօպատին, Ադնիսի, Դաւիդով, Շուտով երրորդ կարգի վագոններից մէկում տեղաւորուեցաւ թէ-

յատուճը, երեք հսկայական հեշտաեռներով, ածուխի տոպրակներով, հացով լի քաղալներով, շաքարի, թէյի և այլ իրերի արկղներով։ Միւս վագոնում բացուեցաւ դեղատուն, ուր և տեղաւորուած էին ի միջի այլոց բժիշկները, իսկ երրորդ վագոնը՝ ընդհանրապէս յայտարարութիւնների և տեղեկատու բաժանմունք (справочное отделение) պոստային մարկաներ, բաց նամակներ վաճառելու մաս կոչուեցաւ։ Այսպէս որոշ կազմակերպութեամբ մնաք բարեաւի աղաղակներով օդը թնդացնելով թողեցինք Մոսկուան, որ մի քանի րոպէից յետոյ անյայտացաւ մեր տեսողութիւնից։

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Շատ բառեր կան, որ չունին ճիշտ սահման, և խառնում են մէկը միւսին, սակայն մի և նոյն ժամանակ անհրաժեշտ են մտքեր հաղորդելու համար. այսպէս են դաստիարակութիւն (воспитание), կրթութիւն (образование) և մինչև իսկ ուսուցում (обучение) բառերը։

Մանկավարժները երբեմն չեն ընդունում կրթութեան և դաստիարակութեան տարբերութիւնը և մի և նոյն ժամանակ առանց կրթութիւն, դաստիարակութիւն և ուսուցում կամ դասաւանդութիւն (преподавание) բառերը դորժ ածելու անկարող են իրենց մտքերն արտայայտել։ Անհրաժեշտաբար պէտք է որ այս բառերին համապատասխանող առանձին գաղափարներ լինին։ Գուցէ պատճառներ կան, որ բնազդաբար չենք կամենում ճիշտ և բուն իմաստով դորժ ածել այս գաղափարները, սակայն գոյութիւն ունին այս գաղափարները և իրաւունք ունին առանձին առանձին գոյութիւն ունենալու։ Գերմանիա-